

Obřad přijímání v liturgii Velkého pátku: historie, současnost, výhledy*

František Kunetka

Nejstarší podobou slavení křesťanské paschy v prvních staletích bylo jediné celonoční shromáždění (vigilie), ve kterém se připomínalo celé Kristovo velikonoční tajemství – tedy jeho smrt i zmrtvýchvstání. Tato liturgická synaxis se dle různých geografických a teologických tradic konala buď v noci ze 14. na 15. nisan (kvartodecimánská pascha), nebo v neděli po tomto datu (dominikální pascha). S rozvojem křesťanství včetně jeho liturgického života se pak od 4. století začínají jednotlivé události rozčleňovat do tří dnů, a to na základě novozákonních pašijových textů. Aurelius Augustinus tak už s jistou samozřejmostí stanovil „sacratissimum triduum Christi crucifixi, sepulti, suscitati“.¹ Tato studie se zabývá pouze liturgií jediného dne tohoto celku, a to obřady Velkého pátku, z nichž bude ovšem zkoumána pouze jejich jedna součást, a to obřad přijímání eucharistie. Nejprve budou představeny a vyhodnoceny prameny křesťanského starověku (1), dále liturgické knihy raného středověku (2) s exkurzem o kontaktní konsekraci (3), středověké pontifikály i tridentský misál (4), potom pojednáme o reformě velkopátečních obřadů ve 20. století (5); na základě tohoto zkoumání bude pak v závěrečné části nabídnuto alternativní řešení oproti současné praxi (6).

1. PRAMENY KŘESŤANSKÉHO STAROVĚKU (*ITINERARIUM EGERIAE*)

Zcela specifické rozvrstvení pašijových událostí včetně jejich liturgického ztvárnění představuje slavení na místech, kde se udály – tedy v Jeruzalémě. V druhé polovině 4. století jsou totiž pod vlivem „poutnické spirituality“ místa s těmito událostmi spjatá hojně navštěvována. Této skutečnosti vděčíme to, že se dochoval nejstarší úplný a podrobný popis

* Studie je zpracována v rámci grantu IGA_CMTF_2016_002 „Liturgická reforma a její časové a místní aplikace“.

¹ AURELIUS AUGUSTINUS, *Ep.* 55,14 (*PL* 35,215).

liturgie velikonočních dnů, samozřejmě včetně bohoslužby Velkého pátku. Ze své návštěvy Jeruzaléma v roce 384 nám jej zanechala poutnice Egeria (původem z Galie nebo z Galicie) ve zprávě o svém putování.² Tak jako i v jiné dny má jeruzalémská velkopáteční liturgie (kap. 36–37) stacionární charakter. Hlavními prvky této bohoslužby jsou biblická čtení, která jsou tematicky vybírána z celého Písma. Shromáždění se koná v prostoru *ante Crucem* (atrium mezi Křížem a rotundou Anastasis³), a to od 6 do 9 hodiny (12–15 hodina). Egeria v kap. 37,5–7 upřesňuje:

(5) Nejprve se čte z žalmů (*legitur primum de psalmis*), kde se mluví o utrpení, čte se ze spisů apoštola (*legitur et de apostolo*) nebo z listů apoštolských (*sive de epistolis apostolorum*) nebo ze skutků (*vel de actionibus*), kde co řekli o utrpení Páně; jakožto i z evangelií (*de evangeliis*) se čtou místa, kde trpí; též se čte z proroků (*de prophetis*), kde předpověděli utrpení Páně; také se čte z evangelií, kde se mluví o utrpení (*legitur de evangeliis, ubi passionem dicit*). (6) A tak od šesté hodiny až do deváté se stále takto čtou čtení nebo říkají hymny (*leguntur lectiones aut dicuntur ymni*), aby se ukázalo všemu lidu, že cokoli řekli proroci o utrpení Páně, že se stane, se také stalo, jak je ukázáno skrze evangelia a spisy apoštolů. A tak po ty tři hodiny se všechen lid učí, že se nestalo nic, co by dříve nebylo řečeno, a nic nebylo řečeno, co by se zcela nesplnilo. Vždy jsou vkládány modlitby, kteréžto modlitby jsou vhodné ke dni.⁴ (7) ... Když začíná devátá hodina, čte se to místo z evangelia podle Jana, kde Pán odevzdal ducha; po přečtení se koná modlitba a propuštění věřících (*fit oratio et missa*).

² *Itinerarium Egeriae – Putování Egeriino*, ed. M. Hejtmanová, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1999.

³ Plán celého komplexu konstantinovské basiliky v Jeruzalémě je uveden v: EGERIA, *Itinerarium – Reisebericht*, ed. G. Röwekamp, Freiburg im Breisgau: Herder, 1995 (FC 20,366).

⁴ Egeriiny údaje potvrzuje tzv. Arménský lektionář dle Jeruzalémského Kodexu (*Le codex arménien Jérusalem 121*), který ilustruje stav jeruzalémské liturgie kolem roku 438. Pro velkopáteční bohoslužbu slova uvádí osm celků (sestav) biblických čtení, kdy každý z nich je zakončen modlitbou. Vždy jde o zpěv žalmu s příslušnou antifonou, čtení z proroků, pak novozákonních listů, poslední čtyři sestavy jsou pak zakončeny četbou evangelních pašijových událostí v kanonickém pořadí:

1. Ž 35 (antifona v. 11); Zach 11,11–14; Gal 6,14–18

2. Ž 38 (antifona v. 17); Iz 8,9b–15; Flp 2,5–11

3. Ž 41 (antifona v. 6); Iz 50,4–9; Řím 5,6–11

4. Ž 22 (antifona v. 18); Am 8,9–12; 1 Kor 1,18–31

5. Ž 31 (antifona v. 6); Iz 52,13–53,12; Žid 2,11–18; Mt 27,1–56

6. Ž 69 (antifona v. 23); Iz 63,1–6; Žid 9,11–28; Mk 15,1–41

7. Ž 38 (antifona v. 4b.5a); Jer 11,18–20; Žid 10,19–31; Lk 22,66–23,49

8. Ž 102 (antifona v. 1); Zach 14,5–11; 1 Tim 6,13–16; Jan 19,17–37. Srov. *Le Codex arménien Jérusalem 121*, sv. 2, ed. A. Renoux (PO 36/2), Turnhout: Brepols, 1971, s. 281–293.

Vzhledem k tematice našeho výzkumu je v celém Egeriině líčení velkopátečních obřadů (36,1–38,9) důležité, že tento uvedený text je popisem hlavní oficiální bohoslužby Velkého pátku; ta je obsahově zaměřena na Ježíšovu smrt. V dopoledních hodinách věřící sice uctívají relikvie (sloup bičování na Sionu, dřevo kříže), ale tyto projevy – přesto, že při uctívání kříže je přítomen biskup – mají soukromý charakter, nejsou tedy přímou součástí hlavní bohoslužby. Uctívání kříže (37,1–3) se totiž děje v prostoru *post Crucem* (prostor v jižní boční lodi basiliky před malou kaplí sv. Kříže na golgotské skále). Průběh tohoto obřadu líčí Egeria takto (37,3):

A tak všechen lid prochází jeden po druhém a všichni se pokloní, nejprve se dotknou čelem a pak očima kříže a nápisu, pak políbí kříž a odejdou (*et sic osculantes crucem pertranseunt*), nikdo však nevztáhne ruku, aby se dotkl.

Tento obřad uctívání kříže je tedy časově i prostorově oddělen od bohoslužby slova. Ta totiž začíná teprve v poledne a trvá do 15 hodin. Koná se ve velkém nezastřešeném prostoru (*locus subdivanus*) mezi kaplí sv. Kříže a rotundou Anastasis (prostor *ante Crucem*), který Egeria charakterizuje jako „atrium valde grandem et pulchrum satis“, kde se „shromáždí všechen lid“ (*ibi omnis populus se colliget*, 37,4). Nejstarší známá podoba velkopáteční liturgie je tedy bohoslužba slova s jejími klasickými prvky, kterými jsou čtení, zpěv a modlitba. Z textu plyne silný důraz na zvěstování, termínem „hymnus“ jsou zřejmě míněny žalmy („hymnum dicere“ pak znamená zpěv žalmu, kantilaci). Výběr biblických textů se řídí principem *zaslíbení* (předobraz) – *naplnění* (skutečnost).⁵ Obřad přijímání eucharistie zde neexistoval, nezapadal by totiž do celkového liturgického charakteru tohoto dne. Eucharistická liturgie včetně přijímání věřících se totiž konala předchozí den, tedy ve čtvrtek: *offeret episcopus oblationem et communicant omnes* („biskup přináší oběť a všichni přijímají“; 35,2). Egeria pro tento den popisuje dokonce dvojí eucharistické slavení: jedno v basilice (*martyrium*) ve 14 hodin (35,1),⁶ pak bezprostředně ještě jedno v prostoru *post Crucem*, které charakterizuje jako výjimečné

⁵ „A tak po ty tři hodiny se všechen lid učí, že se nestalo nic, co by dříve nebylo řečeno, a nic nebylo řečeno, co by se zcela nesplnilo.“ *Itinerarium Egeriae* 37,6.

⁶ Arménský lekcionář uvádí pro tuto liturgii tato čtení: Gn 22,1–18; Iz 41,1–6; Sk 1,15–26; 1 Kor 11, 23–32; Mt 26,17–30. *Le Codex arménien Jérusalem* 121, s. 267–269.

pouze pro tento den: *per totum annum numquam offeritur post crucem nisi ipsa die tantum* (35,2).

Jeruzalémská velkopáteční liturgie představuje velmi specifický způsob liturgického slavení, kdy k anamnetickému rozměru přistupuje i rozměr mimetický;⁷ Egeria často užívá formulace „*aptum diei et loco*“, což znamená, že texty Písma jsou vybírány ve vztahu k době a místu, kde se událost odehrála. I přes tuto nepřenosnou specifičnost však prvky jeruzalémské liturgie ovlivnily pozdější podobu obřadů, a to jak na Východě, tak na Západě.

Byzantská liturgie slavila původně Velký pátek bohoslužbou, která však byla obvyklá i pro jiné všední dny doby postní; jedná se o tzv. liturgii předposvěcených darů. Přijímání tedy nebylo prvkem velkopáteční liturgie, ale patřilo k bohoslužbě všedních postních dnů, památka umučení a smrti Páně se pak konala v nešporách.⁸

Pro římskou, ale i jinou západní liturgii nemáme až do 8. století žádné svědectví o podobě velkopáteční liturgie, tedy ani o prvku uctívání kříže, ani o přijímání eucharistie v tento den. Pro samotnou liturgii města Říma bylo charakteristické a určující pojetí, které zastával papež Inocenc I. († 417): v dopise biskupu Decentiovi z Gubbia ze dne 19. 3. 416 se odvolává na apoštolskou tradici ohledně předvelikonočního postu a zároveň uvádí, že se to týká také „postu“ od slavení svátostí, neboť na památku dvoudenního truchlení a postu apoštolů církev „podle staré tradice také v tyto dva dny (t.j. v pátek a sobotu před velikonoční nedělí) vůbec žádné svátosti neslaví“ (*isto biduo sacramenta penitus non celebrari*).⁹

Z Augustinových kázání k velikonočnímu triduu můžeme pouze usoudit na podobu velkopáteční liturgie, kdy se jedná o bohoslužbu slova s texty Matoušových pašijí¹⁰ a Žalmem 21 (22).¹¹ Prvními prameny k naší tematice jsou proto až rané středověké liturgické knihy.

⁷ ἀνάμνησις památka; μίμησις napodobení.

⁸ Srov. S. ALEXOPOULOS, *The Presanctified Liturgy in the Byzantin Rite: A Comparative Analysis of its Origins, Evolution und Structural Components*, Leuven: Peeters, 2009.

⁹ Ep. 25 *Ad Decentium episc.* Gubinum, PL 20,554–559, zde 556.

¹⁰ *Sermo* 232,1 (PL 38,1108).

¹¹ *Sermo* 218 (PL 1084–1087). Srov. H. R. DROBNER, *Augustinus von Hippo: Predikten zum österlichen Triduum (Sermones 218–223)*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006. M. MARGONI-KÖGLER, *Die Perikopen im Gottesdienst bei Augustinus*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010, s. 96–100.

2. LITURGICKÉ KNIHY RANÉHO STŘEDOVĚKU (*ORDINES*, *SAKRAMENTÁŘE*)

Liturgické knihy, zvané *ordines*, neobsahují modlitební texty, ale jsou pouze popisem obřadu;¹² naproti tomu sakramentář (*sacramentarium*) nabízí modlitby pro předsedajícího, a to jak ke mši, tak i pro ostatní svátosti a žehnání. Pro tuto kapitolu studie zvolme z první skupiny dva texty s popisem římské velkopáteční liturgie, k nim pak připojíme příslušný text z *Gelasíanského sakramentáře*.

2.1 *Ordo Romanus XXIII*

Ordo Romanus (OR) 23, který obsahuje podklady pro námi zkoumanou problematiku, není ovšem typickou knihou tohoto druhu; popisuje totiž papežskou liturgii velikonočního třídění dle svědectví jejího účastníka z východofranské oblasti z let 700–750.¹³

Obřad začíná kolem 8. hodiny (*hora quasi VIII* – 2. hodina odpolední), kdy vychází průvod z Lateránské basiliky a směřuje do stacionárního chrámu sv. Kříže Jeruzalémského. Papež jde bos (*discalciatus*), podobně i ostatní služebníci. Dva klerici nesou pochodně, papež v pravé ruce drží kadidelnici, levou ruku mu podpírá arcijáhen. Za papežem nese jiný jáhen ostatky sv. Kříže, umístěné ve schránce, zdobené drahými kameny; v její dutině je silně vonící balzamovací směs. Podoba procesí vykazuje byzantské rysy: vůně balzámu ve schránce relikviáře, papež sám nese kadidelnici a okurčuje; římskému obřadu by však spíše odpovídalo, aby papež sám nesl relikviář, jiný klerik by se pak ujal okurování. Celé procesí za zpěvu Žalmu 118 (119) *Beati immaculati* putuje „ad Hierusalem“ (do římského chrámu sv. Kříže Jeruzalémského); představuje tak „křížovou cestu“, kdy papež je v roli Krista, arcijáhen přejímá funkci Šimona z Kyrény. Text OR 23 pak vlastní liturgii líčí takto (č. 12–21):

¹² *Les Ordines Romani du haut moyen âge*, ed. M. Andrieu, 5 sv., Louvain: Université Catholique, 1931–1961. K liturgickým knihám tohoto období srov. E. PALAZZO, *Le Moyen âge: des origines au XIIIe siècle: Histoire des livres liturgiques*, Paris: Bauchesne, 1993. M. METZGER, *L'Église dans l'empire Romain: Le culte*, 1: *Les institutions*, Roma: Pontificio Ateneo Sant'Anselmo, 2015, s. 138–169.

¹³ *Les Ordines Romani*, sv. 3, s. 263–273; text týkající se papežské velkopáteční liturgie zde nalezneme na s. 270–272 (č. 9–22).

(12) Jakmile přijdou k basilice sv. Kříže, vstoupí do chrámu, jáhen položí schránku s relikvií na oltář a papež ji hned otevře. (13) Pak se před oltářem položí na tvář k modlitbě (*prostermit se ante altare ad orationem*), a poté, co povstane, schránku políbí, a jde k sedadlu, kde zůstane stát (*stat circa sedem*). (14) Na jeho pokyn políbí kříž na oltáři biskupové, presbyteri, diakoni a subdiakoni. (15) Potom schránku přinesou k chrámové mříži, kde ji políbením uctívá ostatní lid (*ubi osculatur illam reliquus populus*). (17) Mezitím však, když relikvii už uctil papež, hned vystoupí na ambon subdiakon a začne číst text z proroka Ozeáš; poté, co odejde, vystoupí na ambon kantor a zpívá Graduale *Domine audivi* s jeho verši.¹⁴ (18) Na ambon opět vystoupí subdiakon a přednáší další čtení z Deuteronomia; po něm opět započne kantor přednášet traktus *Qui habitat*.¹⁵ (19) Po jeho skončení přichází diakon – opět bos (*discalcatus*) – s evangeliem, s ním dva subdiakoni, a čte umučení Páně podle Jana. (20) Po skončení říká papež modlitbu *Oremus pro aeclesia sancta Dei* a arcidiacon říká *Flectamus genua*, a poté *Levate*; a postupně všechno ostatní (*et reliqua omnia in ordine suo*), nakonec řekne pouze *Dominus vobiscum*, ostatní odpovídají *Et cum spiritu tuo*. (21) A opět jdou do Lateránu za zpěvu Žalmu *Beati immaculati*.

Tento popis očitého svědka ukazuje na typicky strohou a přehlednou strukturu římské papežské velkopáteční liturgie začátku 8. století, kdy těžištěm jsou – tak, jako v jeruzalémské liturgii – biblická čtení (dvě starozákonní s mezizpěvy a Janovy pašije), po nich pak následují přímluvné modlitby.¹⁶ Úvodní uctění relikvie sv. Kříže má spíše soukromý charakter: papež uctívá modlitbou v prostraci a políbením, ostatní klérus pouze políbením; pak stejným způsobem uctívá i lid. Je možné, že uctívání kříže původně součástí této bohoslužby nebylo, ale mohlo sem být přeneseno ze svátku Povýšení sv. Kříže, který byl v Římě zaveden mezi lety 683–752,¹⁷ včetně hymnů k procesím, které jsou galského původu.¹⁸ Jak vyplývá z textu OR 23,17, bezprostředně po uctění relikvie papežem vystupuje na ambon subdiakon a přednáší první čtení.

¹⁴ Jedná se o text Hab 3.

¹⁵ Je to Žalm 90 (91), přednášený bez přerušení (bez responsa či antifony), tedy „per tractum“ (v jednom „tahu“).

¹⁶ Text přímluv je uveden v liturgické knize téhož údobí, a sice v *Gregoriánském sakramentáři* v oddíle 79 (č. 338–355) pod nadpisem *Orationes quae dicendae sunt VI feria maiore in Hierusalem*. Srov. *Le Sacramentaire Grégorien*, ed. J. Deshusses, sv. 1, Fribourg: Éditions Universitaires, 1992, s. 176–180.

¹⁷ Srov. L. van Tongeren, *Exaltation of the Cross: Toward the Origins of the Feast of the Cross and the Meaning of the Cross in Early Medieval Liturgy*, Leuven: Peeters, 2000, s. 120.

¹⁸ Dva v římské liturgii dodnes užívané hymny, vytvořené k tomuto svátku, patří ke skvostům raně středověké hymnologické tvorby: *Vexilla regis a Pange, lingua, gloriosi proelium certaminis*. Autorem je Venatius Fortunatus (535–cca 600), biskup v Poitiers. Tyto zpěvy byly určeny pro procesí s ostatky sv. Kříže, které královna Radegunda, v jejichž službách Venatius byl, získala v roce 569 od byzantského císaře Justina II.

Je tedy zahájena bohoslužba slova, zatímco relikvii ještě uctívá klérus a potom u chrámové mříže i všechen ostatní lid. Lze si představit, že pozornost věřících byla spíše zaměřena k těmto projevům adorace kříže, než k přednášeným biblickým textům. Jsme zde svědky jakési liturgické dvojkolejnosti, která potvrzuje, že uctívání, jež zde má charakter projevu soukromé zbožnosti, se překrývá se zároveň probíhající oficiální liturgií. Ritus uctívání není proto také nějak rozvinutý, nejsou předepsány žádné modlitby nebo zpěvy. To částečně připomíná již zmíněnou situaci jeruzalémské liturgie, kde však soukromé uctívání předcházelo hlavní odpolední bohoslužbě slova v atriu, bylo od ní tedy časově i prostorově odděleno. Na papežské velkopáteční liturgii v Římě je však ještě také zajímavé, že uctívání relikvie nepochází z titulárního kostela sv. Kříže Jeruzalémského, ale že je k uctívání přinesena z papežské basiliky z Lateránu.

Nás však velmi zajímá celý závěr zprávy o velkopáteční liturgii v OR 23, který obsahuje pokyn, vztahující se ovšem až k situaci po ukončení oficiální papežské bohoslužby. Po skončení přimluvných modliteb a závěrečném pozdravu se totiž papež s ostatními vrací v průvodu zpět do Lateránu (č. 21). Následující text (č. 22) však obsahuje tento pokyn:

Avšak ani papež, ani jáhnové tam nepřijímají (*attamen apostolicus ibi non communicat nec diaconi*). Kdo však chce (*voluerit*) přijímat, obdrží eucharistii ze schránky, kde je uchovávána z předchozího čtvrtku (*communicat de capsis de sacrificio quoad V feria servatum est*). A kdo nechce (*noluerit*) přijímat tam, jde do jiných římských chrámů nebo titulárních kostelů, a tam přijímá.

Z textu jasně vyplývá, že papež a ostatní klérus nepřijímají. Římská papežská velkopáteční liturgie 8. století tedy obřad přijímání nezná a nepraktikuje; tato tradice je i v současnosti stále zachována v obou neřímských západních liturgiích (ritus ambrosiánský a mozarabský), i v samotném Římě byla pro papežskou liturgii respektována až do 11. století. Obřad přijímání dle OR 23 není součástí oficiální bohoslužby, představuje jakýsi „přívěšek“, odrážející přání lidu. Setkáváme se tedy s praxí papežské liturgie a zároveň s oproti ní stojícími zvyklostmi suburbikárních (předměstských) kostelů. Ty se začaly prosazovat zřejmě pod vlivem v Římě známého byzantského obřadu liturgie předposvěcených darů, která se slavila ve dny předvelikonočního postu, a to ve středu a pátek; proto se lid dožadoval přijímání i v den Velkého pátku, ačkoliv přijímání eucharistie s obřadem vůbec nesouviselo. K jeho na-

plnění bylo možno dojít dvěma způsoby: První možností bylo přijímat přímo ve stacionárním dějišti obřadů, kdy by se pak (s největší pravděpodobností) jednalo pouze o přijímání pod způsobou chleba (*de capsis de sacrificio*), kdy tělo Páně bylo v sekretariu (sakristii) uchováváno od mše předchozího dne. Pak bychom mohli snad lépe porozumět druhé v textu uvedené možnosti, kdy jsou zmíněni ti, kteří zde nechtějí přijímat, a kterým je proto nabídnuta možnost přijímání v jiných římských chrámech (*per alias aeclesias Romae*) nebo v některém z titulárních kostelů (*per titulos*); tam by totiž mohli přijímat pod obojí způsobou.¹⁹ Z tohoto pokynu lze tedy usoudit, že i v jiných římských kostelích paralelně s papežskou bohoslužbou probíhaly velkopáteční obřady, kde by tento způsob přijímání mohl existovat.

Vyhodnocení textu OR 23,9–22, který popisuje papežskou liturgii Velkého pátku v Římě v 8. století, bychom mohli velmi stručně formulovat takto: Jediným významným prvkem této liturgie byla původně pouze bohoslužba slova zakončená přímlovnými modlitbami, jak o tom svědčí *Gregoriánský sakramentář*. Pod vlivem prvků a obřadů východních liturgií jí byl snad v 7. století předsunut prvek procesí a uctívání relikvií sv. Kříže, po bohoslužbě mohlo být dle přání věřícím umožněno přijímání eucharistie.²⁰

2.2 *Sacramentarium Gelasianum Vetus*

Pro tuto raně středověkou praxi máme ještě jedno svědectví, a sice text *Gelasiánského sakramentáře*,²¹ což byla liturgická kniha pro presbyteriální liturgii římských titulárních kostelů, která však byla zároveň velmi oblíbená a rozšířená i v mimořímských oblastech. Její vznik můžeme klást do poloviny 7. století. Jedná se zřejmě o kompilaci samostat-

¹⁹ Tak se domnívá A. CHAVASSE, *Le Sacramentaire Gélisien (Vaticanus Reginensis 316): Sacramentaire presbytéral en usage dans les titres romains au VIIe siècle*, Paris: Desclée, 1958, s. 90.

²⁰ Hermanus Schmidt připomíná, že to mohlo souviset s vlivem papežů 7. a 8. století, kteří pocházeli ze Syrie: Jan V. (685–686), Sergius I. (687–801), Sissinius (708), Konstantin (708–715), Řehoř III. (731–741); také zmiňuje řecké papeže: Jan VI. (701–705), Jan VII. (705–707) a Zachariáš (741–752). Srov. H. SCHMIDT, *Hebdomada sancta*, sv. 2, Roma: Herder, 1957, s. 791.

²¹ *Liber sacramentorum Romanae ecclesiae ordinis anni circuli*, ed. L. C. Mohlberg, Roma: Herder, 1981 (= GeV); označuje se totiž také jako *Gelasianum vetus* (starší Gelasianum).

ných „libelli“ římského původu,²² ke kterým se později připojily i prvky z francké oblasti; kniha by proto mohla být také nazvána *Sacramentarium romano-germanicum*.²³ V souvislosti s texty velikonočního tridua k liturgii římských titulárních kostelů zde nalezneme oddíl pro Velký pátek (č. 395–418), který nese nadpis *Incipit ordo de feria VI passione domini*.²⁴ Úvodní pokyn zní takto:

O deváté hodině (*ora nona* = 15 hodin) přijdou všichni do chrámu a svatý kříž je umístěn na oltáři (*et ponitur sancta crux super altare*). Kněz (*sacerdos*) s ostatními kleriky přijde se sakristie, mlčky a beze zpěvu (*cum silentio, nihil canentes*) a dojdou před oltář.

Kněz pak vyzve k modlitbě (*Oremus*), jáhen ještě upřesňuje (*Flectamus genua. Levate*). Po přednesení orace (č. 396) následuje čtení z Písma s příslušnými mezizpěvy, po prvním čtení ještě další orace (č. 398). Na četbu pašijí navazují přímlyvné modlitby (č. 400–417), potom je uveden tento závěrečný pokyn (č. 418):

Po skončení modliteb jdou diakoni do sakristie (*in sacratio*). Přijdou s tělem a krví Páně, které zůstaly z minulého dne (*quod ante die remansit*), a položí je na oltář. Kněz přijde před oltář, uctí kříž Páně a políbí jej (*adorans crucem domini et osculans*). Pak řekne *Oremus*, následuje *Praeceptis salutaribus moniti* a modlitba Páně, po ní *Libera nos quaesumus*. Když je vše skončeno, všichni uctívají svatý kříž a přijímají (*Haec omnia expleta adorant omnes sanctam crucem et communicant*).

Zde popsaná velkopáteční liturgie začíná tedy v 15 hodin shromážděním v chrámu, nekoná se žádné procesí, kříž je ještě před zahájením umístěn na oltáři. Kněz a ostatní přicházejí v mlčení, místo prostrace je po výzvě jáhna pouze pokleknutí před modlitbou. Uctění kříže se už nekoná během bohoslužby slova (jako v OR 23), ale až po skončení přímlyvu a také až po přinesení těla a krve Páně na oltář. Kněz uctí kříž ještě před modlitbou Páně a embolismem, ostatní (včetně kléru) až potom; pro ně je tedy adorace kříže spojena až s obřadem přijímání: přicházejí dopředu

²² *Libelli* – sbírky liturgických textů, sešity, knížky.

²³ *GeV*, s. XXVII–XXXI.

²⁴ Dle A. Chavasse tento text svým charakterem připomíná spíše *ordo*, což platí zvláště pro úvodní (č. 395) a závěrečný (č. 418) pokyn, které jsou gramaticky ve 3. osobě sing., kdežto sakramentáře užívají 2. osoby (např. pokyn pro svatební mši v téže liturgické knize č. 1449: *Percompleis canonem plenariam et dicis orationem dominicam et sic eam benedicis his verbis*). Srov. CHAVASSE, *Le Sacramentaire Gélasién*, s. 91.

před oltář, uctí kříž a přijímají (*adorant omnes sanctam crucem et communicant*).

Gelasíánský sakramentář je – na rozdíl od papežské velkopáteční bohoslužby v OR 23 – svědkem toho, že obřad uctívání kříže již neprobíhá paralelně s bohoslužbou slova, ale je spojen s obřadem přijímání. Také lze konstatovat, že oba dva tyto prvky nejsou již tak silně odděleny od probíhající liturgie, jak tomu bylo u předchozího textu. Přesto však je i zde patrné, že jádrem obřadu stále zůstává bohoslužba slova s přímluvami, ke které jsou zmíněné prvky dodatečně přiřazeny; jakým způsobem však byly prakticky realizovány, nelze z textu přesně vyčíst (tzn., jakým způsobem byl kříž uctíván, zda opravdu všichni přijímali pod obojí způsobou apod.). Z hlediska časového horizontu je však zřejmé, že tato presbyteriální odpolední velkopáteční bohoslužba v některém z titulárních římských kostelů probíhala ve stejnou dobu jako papežská bohoslužba v basilice sv. Kříže: začíná „ora nona“ (v 15 hodin), průvod z Lateránu se vydává na cestu „hora quasi VIII“ (14 hodin).

V následujícím textu naší studie je však třeba představit ještě jeden důležitý dokument, který na tuto souběžnost vnáší ještě jiný pohled, ať už v rovině časové, nebo i obsahové.

2.3 *Ordo Romanus XXIV*

V *Gelasíánském sakramentáři* jsme tedy konstatovali spojení obřadu přijímání s obřadem uctívání kříže. S touto „gelasiánskou“ formou však zřejmě koexistovala i praxe jiná, která byla aplikována na presbyteriální liturgii „extra Urbem“ (suburbikánní). Informuje nás o ní další liturgická kniha *Ordo Romanus* 24 (r. 754),²⁵ který proto bývá někdy označován jako *Ordo suburbanus*; ten obsahuje pokyny pro obřady a officium od středy předvelikonočního týdne až do soboty. V předchozích dvou uvedených textech (OR 23; *GeV*) jsme konstatovali časové překrývání se odpolední papežské a presbyteriální liturgie v Římě. Pokyny v OR 24 (č. 22–38) se proto zřejmě snaží o koordinaci obou těchto bohoslužeb. Papežská stacionární liturgie – které však může předsedat i jiný biskup²⁶ – se zde koná

²⁵ Srov. *Les Ordines Romani*, sv. 3, s. 287–297.

²⁶ OR 24, 22: ... *et expectat pontificem vel qui vicem illius tenuerit*.

v pátek v 9 hodin dopoledne (*feria sexta, hora tertia*), biskupové a kněží slaví však navečer (*ad vesperum*) s lidem liturgii ve svých kostelích (*tam in ecclesia, in qua pontifex dicit orationes, quam in ceteris presbiterorum*). Michel Andrieu označuje proto *Ordo XXIV* jako „archetypus“ jak pro papežskou stacionární liturgii, tak pro presbyterální liturgii v kostelích „extra Urbem“.²⁷

a) Dopolední liturgie se koná v určeném římském kostele (*in ecclesia statuta infra urbem*), kde se shromáždí kněží, klérus i lid; procesí se tedy nekoná. Tato liturgie je „čistou“ bohoslužbou slova, není zde ani uctívání kříže, ani přijímání. Její struktura je tato (č. 23–27):

- příchod se sakristie, modlitba před oltářem (*in silentio*)
- dvě čtení, mezi nimi kantikum a traktus
- pašije podle Jana
- přímluvné modlitby

Potom dva jáhnové odstraní z oltáře plátno, na kterém ležel evangeliář, a všichni se pak mlčky rozejdou (*omnes tacite exeunt foras*).

b) Při večerní bohoslužbě, kterou může konat biskup nebo presbyteri,²⁸ vše probíhá jako dopoledne (biblická čtení, mezizpěvy, přímluvy), po přímluvných modlitbách jsou však zmíněny další dva obřady, a to uctívání kříže a přijímání. Uvedme nyní text OR 24 (č. 29–38):

(29) ...po přímluvných modlitbách je před oltářem připraven kříž, který přidržují dva akolyté; mezi ním a oltářem je zachován prostor. (30) Když je před kříž přineseno klekátko (*posito ante eum oratorio*), přijde biskup (*pontifex*), uctí kříž políbením, potom i biskupové, kněží, jáhnové a podle pořadí i ostatní (*et ceteri per ordinem*), nakonec lid. (31) Biskup se vrátí ke svému sedadlu, zatímco všichni uctívají. (32) Dva nejvýše postavení presbyteri (*presbiteri duo priores*), poté, co uctili, jdou do sakristie (*sacrarium*), případně tam, kde je uchováváno tělo Páně od předchozího dne (*corpus domini quod pridie remansit*), položí jej na patenu, a subdiakon drží před nimi kalich s konsekrovaným vínem, druhý subdiakon patenu s tělem Páně. (33) Zatímco ji drží, přijme jeden z kněží patenu a druhý kalich a přenesou je na odhalený oltář (*super altare nudatum*). (34) Biskup sedí na sedadle, mezitím lid uctívá kříž. (35) Když biskup nebo lid uctívají kříž, zpívá se stále antifona *Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit. Venite adoremus*, a říká se Žalm 118. (36) Poté, co byl kříž uctěn (*salutata cruce*) a odnesen zpět na své místo, sestoupí biskup před

²⁷ Srov. *Les Ordines Romani*, sv. 3, s. 280–283.

²⁸ V č. 28 je zmíněno, že všichni to konají stejně jako dopoledne (*hoc ordine cuncta ad vesperum faciunt*), pouze biskup při modlitbě zmiňuje jméno papeže (*pontifex meminit apostolicum*), presbyteri však uvedou jméno svého biskupa (*nominent episcopum suum*).

oltář a říká: *Oremus. Preceptis salutaribus. Pater noster*. Následuje *Libera nos, quesumus, domine*. (37) Po odpovědi Amen (část) z těla Páně vloží do kalicha, nic přitom neříká (*sumit de Sancta et ponit in calicem nihil dicens*). (38) Všichni v tichu přijímají (*et communicant omnes in silentio*) a tím je vše skončeno (*et expleta sunt universa*).

Na základě tohoto textu můžeme stanovit strukturu zde popisované večerní velkopáteční liturgie:

- bohoslužba slova (čtení, mezizpěvy, přímluvy)
- uctívání kříže (klérus i lid; zpěv antifony a žalmu)
- během uctívání přenesení těla Páně a nekonsekrovaného vína ze sakristie na oltář
- po skončení uctívání modlitba Páně a embolismus *Libera*
- vložení těla Páně do kalicha s vínem (chápané jako konsekrace)
- přijímání v tichu

Při pozornějším pohledu na toto schéma lze konstatovat, že se zde již nenápadně začíná formovat třídílná struktura velkopátečních obřadů, která v zásadě přetrvává dodnes: bohoslužba slova – uctívání kříže – přijímání. Je však pravdou, že obřad přijímání stále vykazuje jistou nestabilitu, pokud se týká jeho umístění. Není sice již spojen s uctíváním kříže jako v *Gelasiánském sakramentáři* (*adorant omnes sanctam crucem et communicant*), nicméně i v OR 24 je už během uctívání kříže přinášeno tělo Páně spolu s nekonsekrovaným vínem a položeno na oltář.

My však nyní musíme v krátkém následném exkurzu zmínit obřad, se kterým se setkáváme poprvé právě v OR 24, který však v liturgii Velkého pátku přetrval neuvěřitelných 12 (!) století, a sice od roku 754 až do roku 1956. Jedná se o obřad tzv. kontaktní konsekrace.

3. EXKURZ: CONSECRATIO PER CONTACTUM

V dalším stupni vývoje podoby velkopátečních obřadů se v 8. století setkáváme se skutečností, která představuje jistý odklon nejen od dosavadní tradice římské, ale i od východní tradice byzantského obřadu. Nejde totiž jen o samotnou skutečnost přítomnosti obřadu přijímání, ale o jeho konkrétní způsob. V prvních dvou v předchozí kapitole zmíněných textů liturgických knih (OR 23; GeV) se totiž počítá s přijímáním pod obojí způsobou, což však předpokládá uchovávání

těla i krve Páně ze slavení eucharistie předchozího čtvrtěčního dne. Ve třetím zkoumaném textu OR 24 jsme však konfrontováni se skutečností, že se uchovává pouze tělo Páně, což by jistě bylo možné vysvětlit i pouze praktickými důvody. Nelze však ani vyloučit i vliv nové situace, kdy se objevuje prvek, který předtím znám nebyl: obřad kontaktní konsekrace (*consecratio per contactum*). Při něm se přinesené víno považuje za konsekrované nikoliv aktem smísení (*mixtio*), ale z důvodu dotyku (*contactus*). Tento – doposud neobvyklý – způsob konsekrace musel být proto zdůvodňován i teologicky, a byl proto také i diskutován. Prvním svědkem této dispute je Amalarius (cca 775–850), a to ve spise *De ecclesiasticis officiis* (I,15).²⁹ Zde ovšem komentuje nikoliv OR 24, ale text odtud přejatý do OR 27, který je však v zásadě shodný.³⁰ Nejprve uvádí z tohoto spisu pasáž o kontaktní konsekraci a následném přijímání. Ve svém komentáři kritizuje však nejen samotnou praxi kontaktní konsekrace, ale přijímání v den Velkého pátku vůbec. Odvolává se přitom na svědectví římského archidiakona, který mu osobně dosvědčil, že při velkopáteční liturgii v basilice sv. Kříže v Římě nikdo nepřijímal: *In ea statione, ubi apostolicus salutat crucem, nemo ibi communicat*. Dále pak zmiňuje tehdy již rozšířené užívání kontaktní konsekrace, které však považuje za neslučitelné s tradicí církve, přestože je obřad uveden v liturgické knize (tedy v OR 27): *Qui iuxta ordinem libelli per commixtionem panis et vini consecrat vinum, non observat traditionem ecclesiae*. A pokud jde o samotné přijímání při velkopátečních obřadech, Amalarius jej odmítá také, neboť podle něj je také v rozporu tradicí. Odvolává se proto až na papeže Inocence I.,³¹ který říká, že v pátek a sobotu před velikonocemi se žádné svátosti neslaví: *Innocentius (dicit) isto biduo sacramenta penitus non celebrari*. Svůj komentář k obřadu přijímání v bohoslužbě Velkého pátku pak lapidárně uzavírá takto: *Post salutationem crucis oportet singulos remeare ad sua* (Po uctění kříže se má každý vrátit domů).

Amalarius se ve své odmítavé argumentaci vůči kontaktní konsekraci odvolává pouze na tradici církve. Jistě by byl schopen i teologické dispute, ale v jím komentovaném OR 27 chybí jakékoliv zdůvodnění této praxe. První oficiální zdůvodnění kontaktní konsekrace se objevuje

²⁹ *De ecclesiasticis officiis libri quatuor*, PL 105,985–1252, zde 1032. Kap. 15 má název *De presentatione corporis Domini in altare, et calicis cum vino non consecrato*.

³⁰ OR 27 pochází z let 750–800 a je kompilací OR 24 a OR 26. Srov. *Les Ordines Romani*, sv. 3, s. 355–358; obřad kontaktní konsekrace je uveden v č. 49.

³¹ Jde o jeho list biskupu Decentiovi z roku 416; viz pozn. 9.

teprve o sto let později v *Pontificale Romano-Germanicum* (r. 950),³² kde nalezneme tuto formulaci: *Sanctificatur autem vinum non consecratum per sanctificatum panem* (nekonsekrované víno je posvěceno skrze posvěcený chléb).³³ Tato ne příliš přesvědčivá a poněkud vágní argumentace je však následně přejímána do pozdějších liturgických knih, což jsou pontifikály vrcholného středověku; samotný obřad kontaktní konsekrace – jak již bylo připomenuto – přetrval v obřadech Velkého pátku až do poloviny 20. století.

Spolu s tímto fenoménem můžeme pro období raného středověku konstatovat i různost praxe velkopátečního přijímání:

- Obřad přijímání není součástí liturgie (OR 23; *Gregoriánský sakramentář*)
- Lid přijímá tělo i krev Páně, uchovávané z předchozího dne (OR 23; *GeV*)
- Pro přijímání pod obojí způsobou slouží kontaktní konsekrace (OR 24).

Podoba obřadu přijímání se však s nástupem vrcholného středověku začíná proměňovat. Souvisí to s přiřazováním stále většího množství prvků převzatých ze samotné mešní liturgie, takže vzniká útvar jakési destruované mše, pro kterou se vžil název „missa sicca“ (dosl. suchá, prázdná mše). Svědectví o tom kromě římských pontifikálů podávají i pozdější misály, zvláště pak potridentské *Missale Romanum* (1570). Tato liturgická kniha svým celocírkevním vlivem na podobu římské liturgie „zablokovala“ na celých 400 let jakýkoliv vývoj i v námi zkoumané oblasti.

4. OD OBŘADU PŘIJÍMÁNÍ K „MISSA SICCA“ (PONTIFIKÁLY; MISÁLY)

S postupujícím středověkem zvolna končí éra římských *ordines*. Poslední velkou kompilací těchto textů spolu s texty sakramentářů, ale i jiných spisů (např. Pseudo- Alcuinus),³⁴ představuje *Ordo romanus vul-*

³² *Le pontifical romano-germanique du dixième siècle*, 3 sv., ed. C. Vogel – R. Elze, Città del Vaticano: Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1963, 1972.

³³ Tamtéž, sv. 2, č. 335.

³⁴ *Officia per ferias*, PL 101,509–612.

gatus,³⁵ který později došel rozšíření jako již dříve zmíněný *Pontificale romano-germanicum* (= PRG);³⁶ ten vznikl v roce 950 v opatství sv. Albana v Mohuči a v 11. století se stal jakýmsi pontifikálem celé římské církve, který pak ovlivnil všechny pozdější liturgické knihy tohoto druhu. Obsahuje elementy římsko-francké, je tak svědkem „galikanizace“ římské liturgie.

Průběh velkopátečních obřadů v PRG je převzat z římsko-galikánského OR 24. Proto zde ještě nalezneme prostý ritus přijímání: přinese-ní těla Páně se sakristie, modlitba Otčenáš s embolismem, vložení hostie do nekonsekrovaného vína, přijímání v tichosti (č. 304–335); právě zde se setkáváme s již zmíněným zdůvodněním kontaktní konsekrace (č. 335). V dalším vývoji se však tato část velkopátečních obřadů začíná proměňovat ve smyslu přibírání dalších prvků, převzatých z mešní liturgie.

4.1 Eucharistická pobožnost a „destruovaná“ mše

V pontifikálu 12. století³⁷ se z obřadů mešního offertoria (přinášení darů) objevuje modlitba *In spiritu humilitatis* (prosbá o přijetí oběti), kterou biskup pronáší poté, co je konsekrovaný chléb a nekonsekrované víno položeno na oltář a incensováno: *Quibus in altari iuxta morem collocatis et incensatis, inclinare debet pontifex et dicere In spiritu humilitatis* (31,11).

O vícevrstevném vývoji vypovídá drobný detail kontaktní konsekrace. Zatímco v OR 24 probíhá vložení konsekrovaného chleba do kalicha beze slov (*ponit in calicem nihil dicens*), v PRG (č. 335) je uvedena možnost, že biskup při tomto úkonu může něco říci, ale jen potichu (*nihil dicens nisi forte aliquid secrete dicere voluerit*), abychom pak v Pontifikále 12. století (31,11) opět četli „in calicem mittat nihil dicens“, což je následně zdůvodněno citací z PRG (*sic enim sanctificatur autem vinum non consecratum per corpus domini immisum*), že tedy konsekrace probíhá kontaktem, nikoliv slovy.

³⁵ M. Andrieu jej vydal jako *Ordo Romanus L*. Srov. *Les Ordines Romani*, sv. 5. Jeho vznik lze klást zcela jistě už před rok 950. Srov. tamtéž, s. 49–71.

³⁶ Viz pozn. 32.

³⁷ *Le Pontifical romain au moyen-âge, 1: Le Pontifical romain du XIIe siècle*, ed. M. Andrieu, Città del Vaticano: Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1938.

Další značné rozšíření obřadu přibíráním dalších mešních prvků nalezneme o století později v Pontifikálu římské kurie.³⁸ Jsou však uvedeny pouze v delším textu (*recensio longior*),³⁹ které bylo hojně rozšířené, neboť jej užívala kurie v Avignonu; *recensio brevior* si naproti tomu zachovává stále původní prostý ritus.⁴⁰ Rozšířený text uvádí tento průběh přijímání:

Po skončení uctívání kříže „secundum ordinem traditum in missali“ se oltář pokryje plátnem, biskup položí přinesené tělo Páně na korporál, jáhen přinese kalich s vínem (*cum puro vino*), biskup do něj přimísí vodu. Pak okurjuje dary a oltář za předepsaných modliteb, říká modlitbu *In spiritu humilitatis* a výzvu k lidu *Orate fratres*. Následuje modlitba Páně a embolismus *Libera*. Hostie je rozlámána a jedna její část je beze slov vložena do kalicha. Potom – na rozdíl od Pontifikálu 12. století (*et omnes qui volunt communicent cum silentio* (31,11), že tedy mohou přijímat všichni, kteří chtějí – zde nalezneme pokyn: *communicat autem solus pontifex sine ministris* (43,18); přijímá tedy pouze samotný biskup. Nikoliv však u sedes (*non ad sedem sollemniter*), ale z důvodu úcty k utrpení Páně před oltářem, což platí pouze pro tento den (*sed ibi tantum eo die ante altare ob reverentiam passionis Christi*). Biskup říká obvyklé modlitby k přijímání těla Páně, nikoliv však ty, které se týkají přijímání z kalicha. Po přijímání vykoná abluci (umytí prstů), pak uprostřed oltáře v úkloně říká modlitbu *Quod ore sumpsimus*.

V jiné liturgické knize tohoto údobí, Pontifikálu biskupa Duranda,⁴¹ se však znovu jeví snaha neuvádět ofertoriální prvky převzaté ze mše (okuřování oltáře, *Orate fratres*, *In spiritu humilitatis*), zůstávají však zachovány všechny modlitby k přijímání (3,24); i zde přijímá pouze samotný biskup. V následném vývoji se pak ještě objevuje po modlitbě Páně prvek elevace (pozvednutí hostie), který je pak také převzat do tridentského misálu (1570).

Celá epocha vrcholného středověku je již ovlivněna celkovou situací v oblasti mešní liturgie: převažuje soukromá celebrace, účast věřících je pasivní, což se projevuje také v participaci na přijímání eucharistie při mši, které tím takřka vymizelo. Tato skutečnost pak ovlivnila podobu obřadu mešního přijímání, kdy přijímal už pouze samotný kněz; obřad je proto vybavován jeho soukromými tichými přípravnými i děkovnými modlitbami. Naproti tomu však sledujeme nárůst eucharistické úcty

³⁸ *Le Pontifical Romain au Moyen-âge, 2: Le Pontifical romain de la Curie romaine au XIIIe siècle*, ed. M. Andrieu, Città del Vaticano: Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1940.

³⁹ Tamtéž, č. 43,15–18.

⁴⁰ Tamtéž, č. 43,14–15.

⁴¹ *Le Pontifical Romain au Moyen-âge, sv. 3: Le Pontifical romain de Guillaume Durand*, ed. M. Andrieu, Città del Vaticano: Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1940.

mimo mši: eucharistická procesí, adorace, elevace při konsekračních slovech, zavedení svátku Božího těla apod. Proto i v den Velkého pátku, kdy přijímání (teď už pouze kněze) se stalo pevnou součástí obřadů, je tato část koncipována jako eucharistická pobožnost. K původnímu prostému přinesení eucharistie a k obvyklým modlitbám je – na rozdíl od prostého přinesení v OR 24 a GeV – inscenováno slavnostní přinášení těla Páně, tedy eucharistické procesí, které je vybaveno i vlastními zpěvy – např. podle Durandova pontifikálu se děje přinášení eucharistie skupinou presbyterů se svícemi a křížem, pak následuje adorace (3,23).

Rituální prvky přejaté z *Ordo missae* vytvořily podobu jakési fiktivní mše, pro kterou se začal užívat název *missa sicca*. Jedná se opravdu o útvar jakési „destruované“ mše,⁴² který obsahoval mešní prvky z ofertoriální části (přinášení darů) i z obřadu přijímání. Ve srovnání s mešní liturgií jsou tyto prvky takřka kompletní, chybí pouze eucharistická modlitba.

4.2 *Missale Romanum* 1570

Tato fáze dlouhého středověkého vývoje byla v novověku kodifikována podobou obřadu, kterou převzal Římský misál, vydaný roku 1570.⁴³ Uveďme nyní jeho popis, neboť v nezměněné podobě přetrvával takřka celých 400 let:

Když skončí obřad uctívání kříže, zformuje se procesí, které směřuje k místu, kde je uchovávána eucharistie; první jde subdiakon s křížem, vedle něj dva akolyté s rozžatými svícemi, následuje klérus, jako poslední jde kněz s ministranty. Na místě jsou zapáleny zvláštní svíce (*intortitium*), které budou hořet po celou dobu obřadu přijímání. Kněz poklekne před svatostánkem a chvíli se modlí. Jáhen vyjme ciborium s tělem Páně, kněz provede incensaci. Pak se průvod vydá k oltáři, kněz jde pod baldachýnem, dva akolyté nepřetržitě okouří. K procesí se zpívá hymnus

⁴² *Ordo Lateranensis* (č. 139) dokonce celý tento liturgický útvar označuje *De officio missae (!) post adorationem crucis*. Srov. *Bernardi cardinalis et Lateranensis ecclesiae prioris, Ordo officiorum Ecclesiae Lateranensis*, ed. L. Fischer, München: Deterrerr, 1916. Cit. dle H. BUCHINGER, „Kommunionfeier am Karfreitag? Zur instabilen Geschichte einer umschrittenen Praxis,“ in *Ostern feiern. Zwischen normativen Anspruch und lokaler Praxis*, ed. B. Leuven – M. Stuflesser, Regensburg: Verlag F. Pustet, 2013, s. 154–174, zde 168.

⁴³ Srov. *Missale Romanum*, editio princeps (1570), Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2012.

Vexilla regis.⁴⁴ Po příchodu k oltáři kněz opět incensuje, pak vyjme hostii z ciboria a položí ji na patenu. Jáhen naleje do kalicha víno, podjáhen pak vodu. Kněz okurčuje dary i oltář za obvyklých modliteb, na kraji oltáře si umyje ruce a uprostřed říká modlitbu *In spiritu humilitatis*, po které se obrátí k lidu s výzvou *Orate fratres*. Následuje modlitba Otčenáš i s embolismem *Libera nos*. Oproti pontifikálům 13. století kněz pozvedá hostii a ukazuje ji věřícím (*elevat ut videri possit a populo*). Pak ji rozdělí na tři části a poslední z nich vloží do kalicha s vínem (obvyklou modlitbu *Haec commixtio* přitom neříká). Prání pokoje (*Pax Domini*) a fraktorium (*Agnus Dei*) je vynecháno. Kněz se pomodlí pouze poslední ze tří soukromých modliteb z obřadu přijímání (*Perceptio Corporis tui*) a obvyklým způsobem přijímá Tělo Páně; pak přijímá i z kalicha, kdy obvyklé modlitby při tomto úkonu opět vynechává. Proveďte purifikaci a pak bez propuštění lidu spolu se služebníky odchází.⁴⁵

V MR 1570 nacházíme pozdně středověkou fázi vývoje, kdy obřady velkopátečního přijímání se skládají ze dvou částí:

- eucharistický průvod se zpěvem a s prvky úcty
- vlastní přijímání s mešními prvky v podobě „missa sicca“

Jednoznačně se předpokládá, že přijímá pouze samotný celebrant, a to nejprve tělo Páně, z kalicha pak přijímá s vínem i část hostie, která tam byla vložena. Přijímání lidu tento misál stejně původně vůbec neobsahoval, neboť jeho *Ordo missae* je převzato ze soukromé papežské mše.⁴⁶

Obřad přijímání se tedy již osamostatnil a oddělil od obřadu uctívání kříže. Tato praxe odráží přibližně situaci popsanou v OR 24 (r. 750) a později v PRG (r. 950). Přijímání vytváří sice samostatnou část, přece se jej však nepodařilo od předchozího obřadu uctívání kříže zcela oddělit; hymnus k průvodu přinášení (*Vexilla regis*) eucharistickou tematiku vůbec neobsahuje, neboť se jedná o text staurologický (σταυρός, „kříž“), určený původně k procesí s relikvií svatého Kříže.

⁴⁴ V původní podobě obsahuje hymnus osm strof v jambickém dimetru. Neúplné texty hymnů jsou obsaženy v *Liturgia horarum*, sv. 2, editio typica, Città del Vaticano, 1974, s. 313–316, pak také in *Vexilla regis*: Výbor z latinské duchovní poezie, přel. M. Koronthályová, Praha: Vyšehrad, 2013, s. 98–101. Úplný text s komentářem: *Lateinische Hymnen*, ed. A. Stock, Berlin: Verlag der Weltreligionen, 2013, s. 256–263. V současném misále tento hymnus již uveden není, je však v upravené podobě součástí římského officia pro Svatý týden.

⁴⁵ Srov. *Missale Romanum* (1570), s. 251–253.

⁴⁶ S použitím různých tradic jej v roce 1502 redigoval a vydal papežský ceremonář Johannes Burkhard s názvem *Ordo missae secundum consuetudinem Romanae ecclesiae*. Srov. F. KUNETKA, „Reforma liturgické reformy? K 50. výročí vydání Konstituce o liturgii (4. 12. 1963),“ *Studia theologica* 15, č. 4 (2013), s. 47–67, zde 53–55.

Obřady Velkého pátku v MR 1570 můžeme rozčlenit do tří částí: Bohoslužba slova – uctívání kříže – přijímání. V této struktuře obřad přetrvává již takřka půl tisíciletí, neboť ji nalézáme i v současné podobě po liturgické reformě II. vatikánského koncilu v *Missale Romanum* 1970. Nedlouho před ní však ještě došlo k významnému kroku v dějinách liturgie, a to k reformě obřadů celého Svatého týdne v roce 1956.

5. LITURGICKÁ REFORMA 20. STOLETÍ

Toto časové údobí bychom mohli nazvat stoletím liturgického hnutí. Snahy o obnovu liturgie vyvrcholily liturgickou reformou II. vatikánského koncilu (1962–1965), která se již však mohla opírat o alespoň dílčí výsledky obrodných snah, které se v 50. letech projeví právě na reformě liturgie Svatého týdne, a tím i obřadů Velkého pátku.

5.1 *Reforma Obřadů svatého týdne (1956)*

Pod vlivem liturgického hnutí 1. poloviny 20. století, které usilovalo o celkovou obnovu římské liturgie, byly tyto snahy zúročeny a potvrzeny vydáním encykliky *Mediator Dei* papeže Pia XII. (1947)⁴⁷ a zřízením komise pro liturgickou reformu v roce 1948 (tzv. *Comissione Piana*).⁴⁸ Výsledkem její práce byla nejprve reforma liturgie Veliké noci (1951),⁴⁹ následně pak i reforma obřadů celého Svatého týdne (1956).⁵⁰ Obřady Velkého pátku jsou zde označeny názvem *De sollemni actione liturgica postmeridiana in passione et morte Domini*; v podnadpise je pak z MR 1570 uveden titul římského stacionárního kostela, kde se tato liturgie konala: *Statio ad S. Crucem in Jerusalem*.⁵¹ Celý obřad⁵² je rozčleněn do čtyř samostatných částí:

⁴⁷ AAS 39 (1947), s. 521–600; české vydání: Brno: Sušilova literární jednota bohoslovců v Brně, 1948.

⁴⁸ K této fázi reformy srov. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948–1975)*, Roma: C.L.V. – Edizioni liturgiche, 1997, s. 21–28.

⁴⁹ *Ordo Sabbati sancti quando Vigilia paschalis instaurata peragitur*, Città del Vaticano, 1951.

⁵⁰ *Ordo hebdomadae sanctae instauratus*, editio typica, 1956 (= OHS).

⁵¹ Tamtéž, s. 77.

⁵² Tamtéž, s. 77–100.

- a) čtení (*De lectionibus*)
- b) přímlyvy (*De orationibus sollemnibus*)
- c) uctívání kříže (*De solempni sanctae crucis adoratione*)
- d) přijímání (*De communione*)

Pro velkopáteční přímlyvy byl zde vytvořen zvláštní oddíl, taktéž obřad přijímání se stává samostatnou strukturální částí této liturgie.

Reformou velkopátečních obřadů z roku 1956 se musíme zabývat hlouběji, a to nejen proto, že ovlivnila současnou podobu obřadu v *Misale Romanum* 1970, ale i z toho důvodu, že námi pojednávaná problematika zde byla intenzivně diskutována.⁵³ Musel být totiž reflektován celý dosavadní vývoj i s jeho často paradoxními zvraty, který jsme již mnohokrát komentovali: zatímco původně nepřijímal nikdo, později přijímal lid, nikoliv však papež, pak přijímá pouze celebrant sám, nikoliv už však lid. Přípravná komise tváří v tvář této situaci stála před obtížnou volbou, kdy se zřejmě nabízely pouze dvě možnosti:

- obřad přijímání v jeho podobě destruované mše odstranit, a vrátit se tak k původní tradici římské liturgie, která obřad přijímání nezná
- obřad přijímání ponechat, upravit jej a zjednodušit, a zároveň jej zpřístupnit všem věřícím.

Po dlouhých debatách a kontroverzích byla nakonec zvolena druhá možnost, že tedy bude přijímat celebrant spolu s ostatními. Obřad přijímání je proto do struktury obřadu zařazen jako jeho integrální část, což je ovšem poměrně překvapivé rozhodnutí, neboť z hlediska jeho celého předchozího kolísavého vývoje se jevil spíše jako prvek nestabilní, který byl často realizován souběžně s jinou částí obřadu (bohoslužba slova, uctívání kříže). Je-li nyní v tomto reformovaném obřadu integrální součástí liturgie, pak si lze klást otázku, proč před jeho započatím kněz

⁵³ Srov. BUGNINI, *La riforma liturgica*, s. 23–28. M. KLÖCKENER, „Die Feier vom Leiden und Sterben Jesu Christi am Karfreitag,“ *Liturgisches Jahrbuch* 41 (1991), s. 210–252, zde 245. A. HEINZ, „Liturgiereform vor dem Konzil,“ *Liturgisches Jahrbuch* 49 (1999), s. 3–38. K dokumentaci této reformy obřadů Svatého týdne lze stále doporučit rozsáhlé latinsky psané dílo, které přináší texty mnohých pramenů a také přehled tehdejší literatury k tématu: H. SCHMIDT, *Hebdomada sancta, I.: Contemporanei textus liturgici, documenta Pia-na et bibliographia*, II.: *Fontes historici. Commentarius historicus*, Roma: Herder, 1956–1957, 1057 s..

a přísluhující odkládají liturgické oděvy černé barvy a oblékají fialové?⁵⁴ A dále: při přinášení eucharistie se sice již nenese kříž, během procesí se však zpívají antifony související s předchozím uctíváním kříže: *Adoramus te, Christe; Per lignum servi facti sumus; Salvator mundi, salva nos.*⁵⁵ Při probíhajícím přijímání lidu je pak doporučen zpěv Žalmu 21 (22) s incipitem „Bože můj, Bože můj, proč jsi mne opustil“, případně zpěv responsorií z hodinek matutina Velkého pátku.⁵⁶ To vše svědčí o tom, že obřad přijímání ve velkopáteční liturgii i zde představuje jakýsi cizorodý prvek.

Pokud jde o vlastní elementy obřadu přijímání, z jeho reformované podoby je zřejmé, že *missa sicca*, po dlouhá staletí od středověku tradovaná, je odstraněna, a na její místo nastupuje prostý obřad přijímání. Přinášení těla Páně z místa repozece je zjednodušeno: jáhen spolu s ostatními přinesou ciborium na oltář; následuje modlitba Otčenáš a embolismus *Libera*. Kněz poté, co se pomodlil pouze třetí z přípravných modliteb, přijme eucharistii. Pokud by obřad zůstal jen v této podobě, představoval by pouze zjednodušení a návrat k průběhu obřadu, jak jej známe z raně středověkých pramenů. Zde jsou však po přijímání kněze zařazeny prvky z přijímání věřících.⁵⁷ Nyní tedy kněz pronáší deprekativní formule *Misereatur* a *Indulgentiam*, následuje admonice *Ecce Agnus Dei* s odpovědí lidu *Domine, non sum dignus*. Při rozdělení sv. přijímání se zde nabízí možnost zpěvů s tematikou Kristovy smrti (Ž 21, responsoria). Celý obřad je pak uzavřen třemi oracemi.⁵⁸

Pokud bychom chtěli shrnout výsledky reformy z roku 1956, mohli bychom snad říci toto: Jako pozitivum lze hodnotit, že došlo k odstranění destruované mše a obřad přijímání lidu se tím přiblížil podobě podávání

⁵⁴ Celebrant začíná obřad v albě se štolou černé barvy, k uctívání kříže obléká pluviál téže barvy; před přijímáním obojí odkládá a obléká štolu a ornát fialové barvy.

⁵⁵ Úplné texty antifon: 1. *Adoramus te, Christe, et benedicimus tibi, quia per Crucem tuam redemisti mundum.* 2. *Per lignum servi facti sumus, et per sanctam Crucem liberati sumus: fructus arboris seduxit nos, Filius Dei redemit nos.* 3. *Salvator mundi salva nos: qui per Crucem et Sanguinem tuum redemisti nos, auxiliare nobis, te deprecamur, Deus noster.* OHS, s. 98.

⁵⁶ OHS, s. 100. Uvedme incipity responsorií: 1. *Omnes amici mei dereliquerunt me.* 2. *Velum templi scissum est.* 3. *Vinea mea electa, ego te plantavi.* 4. *Tamquam ad latronem existis.* 5. *Tenebrae factae sunt.* 6. *Animam meam dilectam.* 7. *Tradiderunt me in manus impiorum.* 8. *Jesum traditit impius.* 9. *Caligaverunt oculi mei.* Srov. *Breviarium Romanum*, editio XVII juxta typicam, *Pars verna*, Ratisbonae: F. Pustet, 1939, s. 460–475.

⁵⁷ K dějinám obřadu přijímání věřících v MR 1570 srov. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia*, sv. 2, Wien: Herder, 1962, s. 461n.

⁵⁸ Srov. OHS, s. 97–100.

přijímání mimo mši. Méně potěšitelnou se však jeví skutečnost, že obřad přijímání – pokud už byl zachován – se nepodařilo zcela vymanit z jeho propojenosti s obřadem uctívání kříže, potažmo vlastně i s tematikou velkopáteční bohoslužby slova, což dokládají předepsané zpěvy k přinášení těla Páně a zvláště zpěvy při přijímání eucharistie. Tím dochází k jakémusi tematickému zmatení, což je ovšem pochopitelné: tajemství eucharistie bylo přece určující náplní večerní liturgie Zeleného čtvrtku, kdežto v tento den je to utrpení a smrt Páně, které tvoří náplň obou hlavních prvků obřadu, bohoslužby slova a uctívání kříže. Nad podobou reformovaných obřadů v roce 1956 proto zůstaly mnohé nezodpovězené a otevřené otázky. To nás však již přivádí k poslední současné fázi vývoje, kterou v této studii chceme zachytit. Podoba obřadu dle *OHS* 1956 byla totiž pouze s malými změnami přejata do *Misálu* Pavla VI. (1970) při liturgické reformě II. vatikánského koncilu.

5.2 *Missale Romanum* 1970

Komise pro přípravu této liturgické knihy⁵⁹ započínala svou práci na svěřeném úkolu v době, kdy od předchozí reformy uplynulo pouhých deset let, takže pouze po tuto dobu byl obřad přijímání v této podobě ve velkopátečních obřadech realizován. Avšak již v liturgickém hnutí celé první poloviny 20. století dynamicky narůstá povědomí, že pokud se realizuje obřad přijímání beze mše, pouhé samotné přijímání těla Páně je pak odděleno od dalších důležitých prvků eucharistické liturgie, a to od přinášení darů s jeho modlitbami, zvláště pak ovšem od eucharistické modlitby, a potom také i od obřadu lámání chleba. Dále musela být opět brána v potaz západní tradice celého křesťanského starověku neslativ v předvelikonoční pátek a sobotu eucharistii ani jiné svátosti. Také zde již existoval krok správným směrem – byť ne zcela důsledně realizovaný – když se v úvodní instrukci *OHS* 1956 mluví o třídění „Christi crucifixi, sepulti, suscitati“,⁶⁰ což odpovídá dnům Velkého pátku, Bílé soboty a Neděle zmrtvýchvstání, i když bohužel při této reformě útvar velikonočního třídění ještě stabilizován nebyl; je zde pouze celek Svatého týdne, a obřady Veliké noci nejsou chápány jako obřady velikonoční ne-

⁵⁹ K práci na novém misále srov. BUGNINI, *La riforma liturgica*, s. 390–402.

⁶⁰ *OHS*, s. VII.

děle, ale Bílé soboty (*Ordo sabbati sancti*). Ale i v těchto obřadech je již patrné, že eucharistická tematika patří zásadně k večerní mši Zeleného čtvrtku (*Missa sollemnis vespertina in Cena Domini*). I přes tyto nedostatky „předposlední“ reformy to vše představovalo dobrý základ pro práci komise, ustanovené pro přípravu misálu Pavla VI., neboť teprve zde je jasně stanoven liturgický útvar velikonočního třídění (*Sacrum triduum paschale*) se dny Velkého pátku, Bílé soboty a Neděle zmrtvýchvstání, kde večerní mše Zeleného čtvrtku představuje vstup do tohoto celku, je jeho ouverturou (od *aperio* otvírám); útvar Svátého týdne naproti tomu není zde již tak silně preferován. Tímto návratem ke starověkému pojetí 4./5. století jsou po dlouhých peripetiích liturgického vývoje i s jeho hledáním a zvraty opět jasně rozdělny „liturgické karty“ obsahové náplně velikonočního třídění:

- Zelený čtvrtek (večer): odkaz eucharistie
- Velký pátek: umučení a smrt
- Bílá sobota: odpočinutí v hrobě
- Neděle zmrtvýchvstání: vzkříšení

Pro práci komise existovalo dosti důvodů pro nezařazení eucharistického motivu (v podobě přijímání) do velkopátečních obřadů. Můžeme se domnívat, že tyto teologické důvody byly však zřejmě zastíněny praktickou konkrétní situací: Je prospěšné po pouhých patnácti letech měnit liturgickou praxi z roku 1956 a přijímání eucharistie do obřadu tak nezařadit? Bylo proto rozhodnuto současný stav ponechat.

V obřadech Velkého pátku, které jsou uvedeny v Římském misále z roku 1970,⁶¹ zaujme již první pokyn, který otvírá celý popis i texty obřadu, a který připomíná už mnohokrát zmíněnou tradici starověku: *Hac et sequenti die, Ecclesia, ex antiquissima traditione, sacramenta penitus non celebrat.*⁶² Struktura obřadů, které jsou nazvány *Celebratio Passsionis Domini*, je třídílná:

- Bohoslužba slova (*Liturgia verbi*)
- Uctívání kříže (*Adoratio sanctae Crucis*)
- Obřad přijímání (*Sacra Communio*)

⁶¹ Srov. *Missale Romanum*, editio typica, Città del Vaticano, 1970, s. 250–265. Český misál. Praha: Česká biskupská konference, 2015, s. 147–160.

⁶² „V tento a následující den, církev dle nejstarší tradice neslaví žádné svátosti.“ Tamtéž, s. 250.

Přijímání těla Páně je tedy opět rovnocennou částí obřadů, na rozdíl od předchozího pojetí však nyní slaví celebrant celou liturgii v ornátu červené barvy. Obřad přijímání je opět ještě zjednodušen: přinášení se děje „brevi via“ v silentiu, tedy i bez zpěvu, jáhna doprovázejí pouze dva ministranti se svícemi. Je vynecháno *Misereatur* a *Indulgentiam*, ritus se tak připodobňuje obřadu podávání eucharistie mimo mši,⁶³ oproti němu je zde navíc pouze embolismus *Libera* s doxologií *Quia tuum est regnum*, a jedna tichá přípravná modlitba kněze. Třetí vydání Římského misálu (2008)⁶⁴ ponechává tuto strukturu a průběh obřadu beze změn.

6. ZÁVĚR: OBŘAD PŘIJÍMÁNÍ V LITURGII VELKÉHO PÁTKU?

Současná podoba liturgie Velikonočního třídění po reformě v roce 1970 nabízí věřícím mnoho podnětů a možností k plné a hluboké oslavě tajemství Kristovy smrti a vzkříšení, tedy jeho velikonočního tajemství. Z liturgicko-historického hlediska můžeme tuto poslední reformu považovat za zdařilou. Nacházíme zde totiž přehlednou náplň jednotlivých dnů, jejichž řada vykazuje i jistý dynamický pohyb a nárůst. Svědectvím o tom jsou pokyny k Římskému kalendáři:

Protože dílo vykoupení lidstva a dokonalé oslavy Boha naplnil Kristus především skrze své velikonoční tajemství... vyniká posvátné velikonoční triduum umučení a zmrtvýchvstání Páně jako vrchol celého liturgického roku (*totius anni liturgici culmen*)... Začíná večerní mši na památku Večeře Páně (*incipit a Missa vespertina in Cena Domini*), vrcholí velikonoční vigilií (*habet suum centrum in Vigilia paschali*), a končí nešporami neděle Zmrtvýchvstání Páně (*et clauditur Vesperis dominicae Resurrectionis*).⁶⁵

Z obsahového hlediska zde jednoznačně vysvítá komplementarita paschálního mysteria, z formálního hlediska pak jednota liturgického

⁶³ Srov. *De sacra communione et de cultu mysterii eucharistici extra Missam*, editio typica, Città del Vaticano, 1973. *Svaté přijímání a účta eucharistie mimo mši*, Praha: Česká biskupská konference, 2000.

⁶⁴ *Missale Romanum*, editio typica tertia. Città del Vaticano, 2008, s. 313–332.

⁶⁵ *Calendarium Romanum*, editio typica, Città del Vaticano, 1969, s. 13n. *Všeobecná ustanovení o liturgickém roku a o kalendáři*, in *Český misál*, Praha: Česká biskupská konference, 2015, s. CXII.

celku velikonočního třídění. Jako příklad můžeme namátkou uvést tři liturgické zpěvy tohoto údobí:

- První text, který celé třídění otevírá, je vstupní antifona večerní mše Zeleného čtvrtku: „Naší jedinou chloubou je kříž našeho Pána Ježíše Krista: v něm je naše naděje, život a vzkříšení, skrze něj jsme spaseni a vysvobozeni.“⁶⁶
- Antifona k uctívání kříže v obřadech Velkého pátku: „Tvému kříži se klaníme. Pane, a slavíme tvé svaté vzkříšení. Neboť kříž přinesl radost celému světu.“⁶⁷
- *Exultet*, chvalozpěv na velikonoční svíci v liturgii Veliké noci, zvaný *praeconium paschale* (velikonoční zvěstování): „To je ta noc, v níž Kristus pouta smrti rozlomil a jako vítěz vystoupil z hrobu... Ten, který se vrátil z říše zemřelých a jasně zazářil lidskému rodu, tvůj Syn, Ježíš Kristus.“⁶⁸

Pokud se v předkonstantinovské církvi slavila pascha jedinou vigijní bohoslužbou, byla jednota a komplexnost Kristova velikonočního tajemství zcela zřejmá: začínáme postem, končíme hostinou; temnotu po západu slunce střídá jitřní svítání; zármutek, že nám byl ženich vzat, je vystřídán setkáním s ním jako Vzkříšeným u stolu slova a eucharistie. Tuto jednotu musíme mít stále na mysli i nyní, když je slavení paschy rozčleněno do tří dnů: dochází sice k rozvrstvení, je to však ve službě jednoty.

Specifikace jednotlivých aspektů však musí být přehledná, nikoliv konfúzní: Tajemství eucharistie, jejíž slavení je vrcholnou anamnézí Kristova velikonočního tajemství, prožíváme ve čtvrteční večer při mši na památku Ježíšovy Poslední večeře (*Missa vespertina in Cena Domini*). Skutečnost jeho utrpení a smrti je pak obsahem liturgie Velkého pátku, kdy bohoslužba slova kulminuje četbou Janových pašijí; tato tematika se pak v gestuální podobě objevuje v obřadu uctívání kříže. Bílá sobota je dnem, který má svou samostatnou obsahovou náplň, není tedy pouhou spojnici mezi Velkým pátkem a Nedělí zmrtvýchvstání. Není také „aliturgickým“ dnem, jak se někdy uvádí, neboť církev slaví po celý den modlitební liturgii, setrvává u Kristova hrobu, a v mlčení a postu uva-

⁶⁶ Český misál, s. 142.

⁶⁷ Tamtéž, s. 155.

⁶⁸ Tamtéž, s. 169n.

žuje o nepochopitelné paradoxii Božích úradků, o tom totiž, že Kristus zemřel, je „mrtev“ (*Gestorbensein*),⁶⁹ a je pohřben; tato solidarita s našim lidským údělem je obsažena v biblickém termínu „sestoupil mezi mrtvé.“⁷⁰ Pokud se někde děje, že místo Kristova hrobu je zároveň místem uctívání eucharistie, je to nepochopení obsahu tohoto dne.⁷¹ Eucharistická liturgie bude totiž v kontextu celého třídění představovat až vyvrcholení celých obřadů Veliké noci, kde uzavře řadu předchozích částí s bohatou symbolikou: od světla ke slovu, od slova k vodě, od křtu a biřmování k eucharistii jakožto svátosti završení (*consummatio*) našeho iniciačního zasvěcení. Eucharistický motiv tak vytváří rámec celého velikonočního třídění, tedy jeho úvod i závěr: je obsažen ve večerní mši Zeleného čtvrtku a završuje nedělní liturgii Veliké noci.

Pokud v naší studii hledáme odpověď na vhodnost umístění eucharistického prvku v podobě přijímání v liturgii Velkého pátku, je třeba skutečně nejprve vyjít z ujasnění obsahové náplně jednotlivých dnů, aby každému z nich bylo možno dát, což jeho jest. Eucharistické tajemství v dimenzi jeho ustanovení „historickým“ Ježíšem při jeho Poslední večeři musí být proto zcela určující pro večerní liturgii Zeleného čtvrtku. Celá tato mše má mít slavnostní anamnetický charakter. I obřadem umývání nohou, kde je sice přítomen i jistý prvek mimetický, vyjadřujeme, že jsme pochopili Ježíšovo jednání, kterým nás však nevyzývá k napodobování, ale k následování. Také Ježíšův eucharistický příkaz: „To konejte na mou památku,“ má proto též nikoliv mimetickou, ale anamnetickou dimenzi: Při slavení eucharistie nenapodobujeme Ježíšovu Poslední večeři – to se děje např. v případě provádění pašijových her – ale pokud se k němu scházíme, dáváme najevo, že jsme pochopili, že Ježíš chce, abychom se na jeho památku shromažďovali kolem bratrského a sesterského stolu hostiny, také brali do rukou chléb a víno, vzdávali díky, lámali, jedli a pili, a on přitom bude velmi zvláštním způsobem s námi spolu s celou svou vydaností vůči Otcí a nám; jeho vydanost („oběť“) je nám totiž darována v podobě hostiny. Tato Ježíšova závěť je hodna vděčnosti, radosti a oslavy. Celá večerní mše (kde je přece i chvalozpěv Gloria) by proto od

⁶⁹ Srov. K. RAHNER, „Verborgener Sieg,“ in *Schriften zur Theologie*, sv. 7, Zürich: Benzinger, 1971, s. 150–156, zde 151.

⁷⁰ K teologii Bílé soboty srov. P. ZAVATTA, *La teologia del Sabato santo*, Roma: Città Nuova, 2006. I. ALFEJEV, *Křtus – vítěz nad podsvětím. Téma sestoupení do pekel ve východokřesťanské tradici*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013.

⁷¹ K této problematice srov. F. KUNETKA, „Bílá sobota – druhý den Velikonočního třídění,“ *Studia theologica* 9 (2007), s. 1–19, zde 16–19.

začátku až do konce měla mít slavnostní charakter, není proto příliš logické jej přerušit hned v počátku (varhany a zvony po Gloria umlknou). Ježíšův odchod do Getseman, kde pil svůj vlastní kalich úzkosti a strachu, se objevuje teprve až v návaznosti na tuto liturgii, a je předmětem následné adorace v „Getsemanské zahradě“.

Tento delší exkurs s eucharistickou tematikou uvádíme proto, že pokud tajemství eucharistie hluboce a intenzivně prožijeme a liturgicky vyjádříme v bohoslužbě Zeleného čtvrtku, nemusíme jej pak přenášet do liturgie Velikého pátku, kde už se anamneticky zpřítomňuje tematika jiná. Proto by bylo myslitelné, aby v důsledku dalšího liturgického vývoje obřad přijímání v liturgii Velikého pátku – alespoň alternativně – nemusel být obsažen. Průzkumem historických pramenů jsme prokázali, že i v samotné římské liturgii existovala v této oblasti rituální pluralita, nehledě na již zmíněnou skutečnost, že velkopáteční obřady západních liturgií neřímského typu – tj. ambroziánské⁷² a mozarabské,⁷³ přijímání eucharistie neobsahují.

Pokud by tedy obřad přijímání ve velkopátečních obřadech realizován nebyl, nabízela by se zároveň i strukturální obměna celé této liturgie. Dvěma hlavními rituálními prvky jednoznačně zůstávají bohoslužba slova a uctívání kříže, slavnostní přímluvy by pak jako třetí část obřadu celou liturgii uzavřely. Příkladem pro takto navrhovanou struktur může být právě liturgie předchozího dne – večerní mše Zeleného čtvrtku. Zde po přečtení textu Janova evangelia (13,1–15), kde je řeč o umývání nohou, následuje rituální jednání, ve kterém které text nabývá znakové podoby, pak je vše uzavřeno přímluvami. A právě to by bylo možno uplatnit ve velkopátečních obřadech: po verbálním prvku (čtení) by následoval prvek znakový (uctívání), aby pak vše zakončil prvek modlitební (přímluvy). Po přečtení Janových pašijí, na které v současnosti navazují přímluvy, by nyní místo nich následovalo symbolické jednání celého společenství, které uctívá kříž jako znamení Ježíšovy bolesti, utrpení, smrti, také však i radosti, vítězství a vzkříšení; obřad uctívání kříže je tedy zároveň odpovědí na evangelní text, byl by vlastně na místě homilie, která by pak mohla i absentovat. Takovéto strukturální uspořádání by bylo příznivým i z psychologického hlediska; byly totiž čteny dlouhé biblické texty (následovala příp. i homilie), v současném uspořá-

⁷² *Messale Ambrosiano secondo il rito della Santa Chiesa di Milano*, Milano: Centro Ambrosiano, 1990.

⁷³ *Missale hispano-mozarabicum*, Barcelona, 1991.

dání pak bezprostředně navazuje rozsáhlý blok přímluv. Pokud by však ihned po pašijích byl zařazen procesionální prvek (přinášení kříže, průvod k uctění), může to přinést změnu a ulehčení v situaci společenství: kříž je v průvodu za zpěvu aklamací přinášen, před oltářem vystaven k uctívání, jednotliví věřící pak v procesí přicházejí k individuálnímu uctění.⁷⁴

Také v našem návrhu je nyní po skončeném obřadu uctívání – tak, jak je i v současnosti předepsáno – kříž postaven před oltář, a vedle něj se umístí svíce. Celé shromáždění pak povstane k přímluvným modlitbám, což je obvyklý závěr bohoslužby slova, příp. i jiných typů obřadů. Velkopáteční slavnostní přímluvy (*orationes sollemnes*) mají univerzální charakter, jejich „akční radius“ je velmi široký. Před vystaveným Kristovým křížem v modlitebním projevu shromáždění defiluje nyní celé lidstvo s jeho potřebami, strastmi, radostmi i bolestmi. Ježíš totiž řekl: „A já, až budu vyvýšen ze země, přitáhnu všechny k sobě“ (Jan 12,32). Celé společenství je tak vtaženo do Kristova spásného působení, neboť účastí na této modlitbě věřící „vykonávají úkon svého křestního kněžství tím, že prosí Boha za spásu všech lidí“.⁷⁵ Tyto přímluvné modlitby s jejich starobylou strukturou (úmysl – silentium – modlitba) představují velmi důstojný závěr celé liturgie Velkého pátku. Po závěrečné modlitbě se už pak všichni v tichu rozejdou.

Dle tohoto návrhu alternativního uspořádání jednotlivých částí obřadu (při vynechání obřadu přijímání) by liturgie Velkého pátku získala přehlednou třídílnou strukturu s částí skripturní, gestuální a eucharistickou, které jsou zářezovány úvodním a závěrečným obřadem:

Úvod: prostrace, modlitba

1. *Kerygma:* čtení, mezizpěvy, (homilie)

2. *Adorace:* přinášení kříže, aklamace, uctívání, zpěv

3. *Modlitba:* slavnostní přímluvy (intence, silentium, orace)

Závěr: modlitba nad lidem, konec obřadu v tichu

Tento návrh si dovoluujeme nabídnout teprve po předložení a vyhodnocení historických pramenů, po analýze některých nikoliv nosných liturgických prvků (kontaktní konsekrace, missa sicca), po reflexi na zá-

⁷⁴ Právě v současné podobě obřadu je nevhodné, že po dlouhém verbálním bloku (čtení, homilie, přímluvy) najednou bezprostředně za sebou následují dvě procesí, a sice k uctívání a k přijímání.

⁷⁵ „Všeobecné pokyny k Římskému misálu,“ č. 69, in *Český misál*, s. XXXIV.

kladě mnohých teologických studií. Můžeme se opřít o skutečnost, že teprve po poslední liturgické reformě se v Římském misále objevuje jasně rozvrstvená struktura Velikonočního třídění, tohoto vrcholného celku celého liturgického roku, což představuje předpoklad pro odkrývání teologického a liturgického bohatství jeho jednotlivých dnů. To platí i pro první den třídění, den Velkého pátku, jehož jediným a ústředním tématem je Ježíšovo umučení a smrt – *passio Domini*. Tato tematická náplň (*Sinngehalt*) si zcela jistě zaslouží co nejadekvátnější liturgickou podobu (*Feiergestalt*). Tato studie nabízí pouze skrovný příspěvek pro promýšlení vzájemného vztahu obou těchto dimenzí.

**The Rite of Holy Communion in the Liturgy of Good Friday:
History, Present, Perspectives**

Keywords: Roman Liturgy; Sacred Triduum; Liturgical Service of Good Friday

Abstract: The receiving of the Eucharist is also a constituent part of the liturgy of Good Friday in the contemporary liturgy of the Roman rite. This was not always the case, however, over the course of history. This study consequently first analyses the liturgical sources of Antiquity (*Itinerarium Egeriae*) and of the early Middle Ages (*Ordines Romani*; *Sacramentarium Gelasianum*). The reality of the two liturgical phenomena (*consecratio per contactum*; *missa sicca*), which survived for a period of twelve centuries, is consequently commented on. The reform of the rite from 1955 and also its contemporary form, in accordance with the missal of Paul VI (1970), are explicitly described. The entire investigation reveals a certain instability of the rite of Holy Communion as a constituent part of the liturgy of Good Friday. An alternative structure for the liturgy of Good Friday (the liturgy of the Word, the veneration of the cross, solemn intercessions) is thereby offered in conclusion.

Prof. Dr. František Kunetka, Th.D.
Katedra liturgické teologie
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
frantisek.kunetka@upol.cz